

MƏDƏNİ İRSİN ANLAYIŞI, ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ NÖVLƏRİ

Həşimova Leyla Fəqani qızı
Bakı Dövlət Universiteti, Hüquq fakültəsi, "İnsan hüquqları və informasiya hüququ" UNESCO kafedrası, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
hashimova_leyla@yahoo.com

Xülasə

Məqalədə mədəni irsin anlayışı, əsas xüsusiyyətləri və növləri kimi aktual məsələlər təhlil edilir. Bu zaman mühüm beynəlxalq sənədlərə və Azərbaycan Respublikasının bir sıra milli qanunvericilik aktlarına geniş istinadlar edilir. Qeyd edilir ki, mədəni irsə dəqiq anlayışın verilməsi bu kateqoriya obyektlərin dairəsini dəqiq müəyyən etməklə bu istiqamətdə hüquq münasibətlərinə öz müsbət töhfəsini verə bilər ki, burada mədəni irsin mühafizəsi məsələləri xüsusi yer tutur. Daha sonra mədəni irsin təsnifləşdirilməsinin mühüm əhəmiyyəti isə onların mühafizəsində beynəlxalq və milli hüquqi tənzimləmənin rolunu da dəqiqləşdirməyə imkan verir.

Açar sözlər: mədəni irs, maddi mədəni irs, mənəvi mədəni irs, qeyri-maddi mənəvi irs, daşınar mədəni irs, sualtı mədəni irs, dünya mədəni irsi.

Giriş və tədqiqat üzrə əsas istiqamətlər

Qloballaşma nəticəsində dünyadakı cəmiyyətlərin mədəniyyətləri arasında nə qədər yaxınlaşmalar müşahidə olursa da, bu özü-özlüyündə mədəniyyətlərarası müxtəlifliklər və fərqliliklərin mövcudluğunu bir daha sübut edir. Qeyd edilən mədəniyyətlərin əsasında dayanan və hüquqi mühafizəsinin təmin edilməsi qlobal səviyyədə əhəmiyyətli olan mədəni irs həm sosial, həm iqtisadi, həm siyasi, həm də hüquqi baxımdan çox mühüm kateqoriya kimi çıxış edir. Qeyd edilməlidir ki, mədəni irsin qorunması bütün sivil dövlətlərin əsas məqsəd və vəzifəsi kimi çıxış edir. Odur ki, mədəni irsin hüquqi mühafizəsinin təmini mədəni irsə zərər vurulması zamanı yaranan hüquqi nəticələrin əsaslarının təsbiti müasir dövrdə əsas müzakirə mövzularından biridir. Qəbul ediləndir ki, bu cür zərər vurulması halları müxtəlif şəraitlərlə əlaqələndirilə bilər. Burada müharibə, hərbi konflikt, silahlı münaqişələr, terror aktları, vandallıq cinayətləri və s. kimi hüquq pozuntuları nəticəsində mədəni irsə zərər vurulması halları fərqləndirilə bilər. Bunlardan ən əhəmiyyətli kimi isə hərbi konfliktlər nəticəsində mədəni irsin məhv edilməsi və ya ona zərər vurulması xüsusi vurğulanmalı və tədqiq edilməlidir. Bütün bunların tədqiq edilməsindən əvvəl mədəni irsə anlayış verilməsi, habelə onun mahiyyətinin aydınlaşdırılması olduqca məqsədemüvafiq olardı.

Mədəni irsin anlayışı

Ümumilikdə nəzərə alınmalı olan əsas məsələlərdən biri odur ki, mədəni irsə dəqiq anlayışın verilməsinin təsbit edilməsi bu kateqoriya obyektlərin dairəsini müəyyən etməklə bu istiqamətdə hüquq münasibətlərinə öz müsbət töhfəsini verə bilər. Hüquq ədəbiyyatında beynəlxalq müqavilələrin məzmunu təhlil edilərək qeyd edilir ki, mədəni irsə anlayış verilməsi üzrə vahid yanaşma mövcud olmadığından və onun yeganə hüquqi anlayışı normativ bazada təsbit olunmadığından mədəni irslə bağlı yaranan hüquq münasibətlərində mənfi halların yaranması qaçılmaz olur. Bu problem mədəni irsin hüquqi mühafizəsi və ya ona zərər vurulması halları ilə hüquqi mübarizə sahəsində özünü daha qabarıq büruzə verir (20, s. 7113). Bu obyektlərin məhv edilməsi, qanunsuz özgəninkiləşdirilməsi, habelə saxtalaşdırılması kimi qanuna zidd əməllərin geniş yayıldığı nəzərə alınsa, bununla hüquqi mübarizənin əhəmiyyəti ortaya çıxır. O da qeyd edilməlidir ki, həqiqətən mədəni irsə dəqiq anlayış verilməsi hüquqi mexanizmin işləkliyini təmin edən əsas faktorlardan biri kimi çıxış edir.

Qeyd edilməlidir ki, mədəni irsə vahid anlayış verilməsi üzrə akademik praktikaya rast gəlinmir. Tədqiqatçılar müxtəlif aspektdən bu məsələyə yanaşaraq mədəni irsə anlayış verilməsinə müxtəlif cür yanaşma sərgiləmişlər. Belə ki ədəbiyyatda göstərilir ki, mədəni irsə anlayış verilən əsərlər tədqiq edərək müvafiq terminə anlayış verən tədqiqatçıların baxışlarını üç istiqamətdə fərqləndirərək ümumiləşdirmə və bu əsasla təsnifləşdirmə aparılması mümkündür. Bu əsasla mədəni irsə məlumat resursu və mədəni kontekstdə göstərici kimi yanaşılan birinci cərəyan, mədəni irsin cəmiyyətə məxsus vərəsəlik və ya mülkiyyət obyektinə olduğu hüquqi münasibətləri kontekstində qiymətləndirildiyi ikinci cərəyan, habelə turizm və digər ictimai istiqamətlərdən özündə iqtisadi dəyər və gəlir gətirmə potensialına malik olduğu üçün iqtisadi inkişaf konsepsiyası daxilində tədqiq edilən üçüncü cərəyan nümayəndələri fərqləndirilir (25, s. 23-26). Qeyd olunan istiqamətdə anlayışların qruplaşdırılması mədəni irsə anlayış verilməsinə onun qiymətləndirildiyi münasibətlər kontekstini mərkəzi mövqeyə gətirir. Bu istiqamətdə müxtəlif humanitar və ya sosial-siyasi elmlərin tədqiqatçıları öz tədqiqat sahələrinə uyğun əsərləri rahatlıqla tətbiq edə bilər və daha əlverişli anlayış meydana gətirə bilirlər.

Bu məqsədlə ilk öncə mədəni irsin semantik və ya leksik mənasının aydınlaşdırılmasını daha düzgün hesab edirik. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində mədəni irsə söz birləşməsi kimi birlikdə anlayış verilməyə də, mədəni və irs sözlərinə anlayış verilmişdir. Belə ki, bu sözlərə verilmiş izaha görə mədəni dedikdə mədəniyyətlə əlaqədar mənasına gələn sifət başa düşülür. Öz növbəsində mədəniyyətə bir neçə izah verilmişdir. Mədəniyyət sözünün mənasına gəldikdə isə bu, cəmiyyətin sosial, habelə iqtisadi həyatında qazandığı və yaratdığı müəyyən şeyləri ifadə edir (4, s. 316-317). İrs sözünə gəldikdə isə ona keçmişdən, uzun illər əvvəllərdən miras qalmış mədəniyyət obyektinə kimi anlayış verilir (3, s. 571). O zaman hər iki anlayışı nəzərə alaraq, Azərbaycan dilində mədəni irsə verilmiş izahı cəmiyyətə məxsus olan və cəmiyyətin müxtəlif nümayəndələrinin fəaliyyəti nəticəsində yaradılmış və günümüzdə gəlib çıxan tarixi əhəmiyyətli mədəniyyətlə bağlı olan əsər və ya mədəni obyekt kimi anlayış vermək mümkündür.

Kembric Universitetinin lüğətində isə mədəni irs söz birləşməsi olaraq mədəni adətlərlə, ənənələrlə bağlı təsvir edilir, irs isə tarixən mövcud olmuş mədəniyyətlərə aid olan şeylər kimi izah edilir (12). Qeyd edə bilərik ki, anlayış ümumi anlamda öz yerini alsada da, geniş mənada bu anlayışı qəbul etmək mümkündür. Verilmiş izahı təhlil edərək mədəni irsə xas olan əsas elementlərin təsbit edilməsinin də mümkün olduğunu demək olar.

Ədəbiyyatda mədəni irslə əlaqədar qeyd olunur ki, mədəni irs dedikdə cəmiyyətin tarixi ilə əlaqəli olmaqla, bu cəmiyyəti identifikasiyaya imkan verən və günümüzdə qədər öz mövcudluğunu qoruyan obyektlər başa düşülür (8, s. 18-19). Nəzəriyyədə verilmiş anlayış kimi mədəni irs özü-özlüyündə obyektləri ehtiva edir, bu obyektlərin əsas xüsusiyyəti isə tarixin müəyyən dövründə yaradılmasına baxmayaraq müasir dövrdə öz mövcudluğunu qorumasıdır. Bu istiqamətdə mədəni irs hesab edilən obyektlər keçmiş dövrlərdə yaradılır, baş vermiş tarixi hadisələrə baxmayaraq öz vəziyyətini saxlayır.

Ümumilikdə mədəni irs və mədəniyyət bir-biri ilə sıx bağlılığı olan iki fenomen kimi çıxış edir. Onlar arasında sıx, ayrılmaz və qarşılıqlı əlaqə vardır. Hətta bu şəkildə ifadə etmək olar ki, mədəniyyətlə mədəni irs arasında münasibət tamın hissə ilə olan münasibəti kimi özünü biruzə verir. Ədəbiyyatda haqlı olaraq qeyd edilir ki, mədəni irs mədəniyyətin təzahür forması olmaqla yanaşı, mədəniyyətin və ya onun elementlərinin əyani sübutudur. Bununla mədəni irs mədəniyyəti ifadə edir və tarixi dövrlərdə cəmiyyətin əldə etdiyi mədəni nailiyyətləri özündə ehtiva edir (27, s. 74-77). Qeyd edilən istiqamət nəzərə alınaraq, mədəni irsə hüquqi anlayış verilməsinə daha məqsəduyğun hal kimi qəbul etmək mümkündür. Qəbul edilən haldır ki, mədəni irs xüsusən cəmiyyətin milli-mənəvi həyatı ilə sıx bağlı olan obyektləri özündə ehtiva edir. Daşdığı dəyər isə bir çox hallarda onun tarixin müxtəlif dövrlərindən günümüzdə gəlib çıxması ilə əlaqələndirilə bilər. Ona görə də, mədəni irsə anlayış verilməsinə bu kimi faktorların nəzərə alınması gələcəkdə onun hüquqi mühafizəsinin təmin edilməsi üçün də olduqca əhəmiyyət daşıyan bir məsələdir.

Rast gəlinən mövqelər müxtəlif olsa da, bu istiqamətdə aparılan bütün tədqiqatlar mədəni irsə daha dəqiq anlayışın verilməsinə istiqamətlənmişdir. Amma bu da qəbul edilməlidir ki, verilmiş anlayışın düzgün hesab edilməsi üçün mütləq şəkildə həmin anlayış mədəniyyət konsepsiyasını tamamlasın və ya onun əhatə dairəsində yer alsın. Ədəbiyyatda bu nəzərə alınaraq, belə anlayış verilir ki, mədəni irs müxtəlif formalarda olan, fərdlərin və ya kollektiv olaraq şəxslər qrupunun zəhmətinin bəhrəsi olan, günümüzdə isə müxtəlif istiqamətlərdən əhəmiyyəti ilə seçilən obyektləri ifadə edir (29, s. 38-39).

Aparılan təhlillər və mədəni irsə dair real praktik münasibətlərin təhlili əsasında qeyd edə bilirik ki, mədəni irsə anlayış verilməsinin əhəmiyyəti müxtəlif kontekstlərdə qiymətləndirilə bilər. Belə ki, ədəbiyyatda qeyd edilir ki, hazırda mədəni irsin anlayışının müəyyən edilməsi akademik baxımdan olduqca əhəmiyyətlidir. Əvvəlki dövrlərdə isə bu əhəmiyyət inzibati baxımdan dəyərləndirilirdi və zəruri hesab olunurdu. Məhz mədəni irsin mühafizəsinin əhəmiyyətinin artması onun bir kateqoriya kimi də genişlənməsi üçün əsas oldu. Beləliklə, o, müxtəlif istiqamətlərdən anlayış verilməsi üçün təhlillərin aparılmasına əsas oldu (21, s. 11). Bu da bir daha mədəni irsə anlayış verilməsi əhəmiyyətini göstərir. Həqiqətən mədəni irsin mühafizəsi, onun əhəmiyyəti, real praktik münasibətlərdə meydana gələn boşluqlar mədəni irsə tam hərtərəfli anlayış verilməsinin əsası qismində çıxış edir. Akademik baxımdan mədəni irsə mütəşəkkil anlayışın verilməsi hüquqi anlayışın təsbiti baxımdan da müsbət təsir göstərir.

Qeyd etdiyimiz kimi, mədəni irs əslində əvvəlki nəsillərdən sonrakı nəsillərə miras qalmış mədəni obyektləri özündə ehtiva edir. Ona görə də, onun digər vərəsəlik obyektləri ilə oxşarlıqları olsa da, əsas fərqi onun daşdığı mədəni və mənəvi dəyər, eyni zamanda onun bütün cəmiyyətə, bəzən isə bütün bəşəriyyətə aid olması ilə əlaqələndirilə bilər. Ona görə də, ədəbiyyatda haqlı olaraq qeyd edilir ki, mədəni irs yaradılışdan etibarən müxtəlif fərdi və kollektiv əməyin nəticəsində real meydana gələn və aid olduğu dövrə dair həyatın yaşam səviyyəsini müəyyən etməyə imkan verən miras kimi qiymətləndirilməlidir (10, s. 18-19). Əslində mədəni irsə bu cür verilən anlayış onun mahiyyətini daha dərinə dərk etməyə kömək olur və onun əsas elementlərini müəyyən etməyə rəvac verir. Belə ki, mədəni irs obyektləri verilən anlayışdan da göründüyü kimi, kollektiv maraqlara uyğun maddi obyektləri özündə ehtiva edir. Bununla da onun mühafizəsini daha da zəruri edir.

Ədəbiyyatda rast gəlinən başqa bir yanaşmada göstərilir ki, mədəni irs mədəni məsələlərə dair informasiya ötürücülüynü təmin edən şeylərin məcmusu kimi qiymətləndirilməlidir. Eyni zamanda qeyd edilir ki, mədəni irsin əsas baza elementi onun tarixən mövcud olmuş cəmiyyətin nümayəndələri tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyət əsasında yaranması ilə əlaqələndirilməlidir (26, s. 10-13). Qeyd olunan mövqe ilə müəyyən anlamda razılaşmaq mümkündür, çünki həqiqətən də mədəni irsin obyektini təşkil edən nümunələr həmçinin aid olduğu dövr üçün təsəvvürlərin meydana gəlməsi üçün də bir səbəb yaradır. Bu istiqamətdə mədəni irs nümunələrinin əhəmiyyəti daha da artmış olur. Belə ki, keçmiş dövr, tarixi biliklərin inkişafı, ən əsası isə cəmiyyətin özünüdərk prosesində bu funksiyanın icrası əvəzolunmaz xarakteri ilə çıxış edir.

O da qeyd edilməlidir ki, bəzi hallarda müxtəlif istiqamətlərdə mədəni irs obyektlərinin öz xüsusi əhəmiyyətini vurğulamaq olar. Mədəni irs mədəniyyətin bir parçası olmaqla əhəmiyyətli olduğu kimi, həmçinin aid olduğu cəmiyyətin tarixi yaşayış şəklini, sahib olduğu infrastrukturun müəyyən edilməsi baxımından da olduqca zəruri əhəmiyyət daşıyır. Qeyd olunan istiqamət nəzərə alınaraq, anlayışın verilməsi etnik qrup, cəmiyyətlər, hətta ümumi bəşəriyyət üçün mədəni irsin mühafizəsinin təmin edilməsinə kömək edir.

Bu baxımdan ədəbiyyatda qeyd edilir ki, mədəni irs özü bir çox hallarda cəmiyyətin özünü müəyyən etmək konsepsiyası və ya üsuludur. Bu isə onun əhəmiyyətini daha da artırır. Bu baxımdan yalnız mədəni sahədə hüquqi mühafizə edilməsi sərhədlərindən onu kənara çıxarır və bu istiqamətdən də onun mühafizəsini zəruri edir (23, s. 390-393). Göründüyü kimi mədəni irsə anlayış verilməsinə qeyd olunan mövqenin nəzərə alınması məqsədəuyğun olardı. Çünki bu kimi yanaşmanın sərgilənməsi ona anlayış verilməsinə geniş konsepsiyadan yanaşma sərgilənməsini zəruri edəcək.

Mədəni irsə dair ədəbiyyatda olan yanaşmalardan əlavə olaraq, ona hüquqi anlayışın verilməsi məsələsinə diqqət yetirilməsi yerinə düşərdi. Əvvəla o qeyd edilməlidir ki, mədəni irsə normativ bazada anlayışın verilməsi hüquqi boşluqları aradan qaldırır və yarana biləcək hüquq pozuntuları üzrə məsuliyyətdən boyun qaçırma hallarının qarşısını alır. Həm milli, həm də beynəlxalq aktlarda mədəni irsə anlayış verilməsinin şahidi oluruq. Ona görə də, bu aktların da təhlil edilməsi mədəni irsin hərbi konfliktlər dönməndə hüquqi mühafizəsinin təmin edilməsi baxımından olduqca əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan Respublikasının da tərəfdar çıxdığı YUNESKO-nun “Ümumdünya mədəni və təbii irsin qorunması haqqında” Konvensiyası mədəni irsə dair hüquq münasibətlərini tənzimləyən əsas beynəlxalq normativ sənədlərdən biridir (9). Həmin Konvensiyaya əsasən mədəni irs müxtəlif qruplarda cəmləşən mədəni, tarixi və eləcə də insanın əqli fəaliyyətinin nəticələrini özündə ehtiva edən obyektlər başa düşülür. Bu kimi obyektlərə abidələr, müxtəlif görməli yerlər və ya ərazilər, habelə əsərlər və ya onların məcmusu aid edilir (14). Verilən anlayışı uğurlu hesab edərək qeyd etməyi zəruri hesab edirik ki, mədəni irs obyektlərinin qruplaşdırılması, həmin qrup başlıqları adı altında həmin alt sinif obyektlərin sadalanması normativ aktın mötəbərliyini daha da artırır.

Mədəni irsin mühafizəsinin təmin edilməsi üzrə əhəmiyyətli hesab oluna biləcək başqa bir beynəlxalq normativ sənəddə mədəni sərvətə anlayış verilir. Azərbaycan Respublikasının da tərəfdaş çıxdığı 1954-cü ”Silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin mühafizəsi haqqında” beynəlxalq Haaqa Konvensiyasının mədəni sərvət terminindən istifadə edir, onun anlayışını da müəyyən edir (7). Həmin Konvensiya, ümumilikdə silahlı münaqişələr dövründə mədəni sərvətlər kateqoriyası adı altında toplanan mədəni obyektlərin hüquqi mühafizəsinin normativ əsasını təşkil etməklə, belə obyektləri qanunsuz qəsdlərdən qorumağa istiqamətlənmişdir. Həmin Konvensiyanın 1-ci maddəsi mədəni sərvətlər termininə anlayış verir. Belə ki, həmin normaya görə, mədəni sərvət xalqların və ya cəmiyyətlərin irsi üçün əhəmiyyətli mədəni obyektləri ehtiva edir. Həmin maddədə həmin mədəni obyektlərin adları sadalanmışdır. Ümumilikdə daşınar mədəni sərvətlərin saxlandığı yerlər də mədəni sərvətlər kateqoriyasına aid edilmişdir (13). Həqiqətən qeyd olunan istiqamətdə beynəlxalq normativ aktın qəbul edilməsi mədəni obyektlərin hüquqi mühafizəsinin təşkili baxımından olduqca zəruridir. Bu Konvensiyanın xüsusi əhəmiyyətliliyi isə ondan ibarətdir ki, o birbaşa silahlı münaqişələr dövründə mədəni obyektlərin hüquqi mühafizəsi şərtlərini müəyyən edir. Qeyd edilməlidir ki, bu daha spesifik münasibətlər olduğundan bu məsələyə beynəlxalq diqqətin mövcudluğu mədəni obyektlərin silahlı münaqişələr dövründə zərər çəkməməsi üçün hüquqi mexanizmlərin formalaşdırılması baxımından olduqca vacibdir. Verilmiş anlayış uğurlu hesab edilə bilər. Anlayışda xüsusən də geniş konsepsiyadan yanaşma sərgilənməsi onun səmərəliliyini daha da artırır. Lakin burada bir sıra suallar meydana çıxır. Bu suallar mədəni irs və mədəni sərvət anlayışlarının eyni mənə ifadə edib-etməməsi ilə əlaqədardır. Bu istiqamətdə mədəni sərvət və mədəni irs eyni anlama gəlirsə, nə üçün müxtəlif beynəlxalq müqavilələrdə hər iki termindən ayrı-ayrılıqda istifadə edilir?

Hüquq ədəbiyyatında bununla bağlı qeyd olunur ki, mədəni sərvət və mədəni irs qarışdırılacaq terminlər kimi istifadə oluna bilməz. Əvvəla mədəni sərvət iqtisadi kateqoriyadan daha çox qiymətləndirilən bir anlayışdır və özü-özlüyündə məhdud səviyyədə özünü büruzə verir. Mədəni irs isə daha geniş kateqoriya olub mədəni sərvətləri də öz əhatə dairəsinə daxil edir (11, s. 65-69). Qeyd olunan mövqeni haqlı hesab edərək qeyd edirik ki, mədəni irs mədəni sərvətə münasibətdə daha üst kateqoriya kimi çıxış edir. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, mədəni sərvətlər mədəni irslə bağlı olub onun çoxluğuna daxildir. Məhz mədəni sərvətə verilmiş hüquqi anlayışla da bunu təsdiq etmək mümkündür. “Silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin mühafizəsi haqqında” beynəlxalq Haaqa Konvensiyası mədəni sərvətə anlayış verərkən xalqın irsi üçün əhəmiyyəti olan mədəni obyektləri mədəni sərvət kimi qəbul edir. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, mədəni irs daha geniş kateqoriya olmaqla öz çoxluğunda mədəni obyektləri də ifadə edir.

Mədəni irs termininə milli qanunvericilikdə də anlayış verilməsi onun beynəlxalq normativ sənədlərdə təsbit olunması qədər əhəmiyyətli məsələdir. Çünki qəbul ediləndir ki, milli hüquqi mühafizə rejimləri beynəlxalq hüquqi mühafizə rejimlərindən daha əlçatan və səmərəli olur. “Mədəniyyət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu mədəni irsin hüquqi mühafizəsinə dair əsas məsələləri tənzimləyir. “Mədəniyyət haqqında” Qanunda mədəni irsə anlayış verilməsə də, milli mədəni irs və mədəni irsin növlərinə və s. anlayış verilmişdir. Həmin Qanunun 1.0.10-cu maddəsində milli mədəni irsə anlayış verilməmişdir. Həmin maddənin hüquqi məzmununa əsasən milli mədəni irs kimi mədəniyyət obyektlərinin məcmusu ifadə edilmişdir. Həmin mədəniyyət obyektlərinin əsas əlamətləri kimi Azərbaycan xalqına aid olması, ölkə üçün əhəmiyyətli olması, bəşəri dəyərlərə malik olması göstərilmişdir (6). Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyində verilmiş bu anlayışı uğurlu hesab etmək mümkündür. Lakin milli mədəni irs obyektləri üçün universal və ya bəşəri dəyərlərə xas olması müəyyən qədər müzakirə predmeti ola bilər. Bu zaman onun dünya mədəni irsindən fərqi məsələsi ortaya çıxacaq ki, bu, özü-özlüyündə hüquqi boşluq üçün əsas ola bilər.

Həmin Qanunda anlayışı təsbit olunmuş daha bir termin mədəni irs nümunələridir. Qanunun 1.0.15-ci maddəsinə əsasən xalqa, etnik qrupa aid olan mədəni irs nümunəsi kimi qiymətləndirilən mədəni sərvətlər mədəni irs nümunələri kimi qiymətləndirilir. Eyni zamanda Qanunun 1.0.21-ci maddəsi mədəni sərvətlərə anlayış verərək ona aid olan mədəni obyektləri sadalayır (6). Bu mədəni obyektlər kimi mədəniyyət, incəsənət və ədəbiyyat əsərləri, xalq yaradıcılığı nümunələri, müəyyən qrupa məxsus yaşayış normaları və adətləri, ənənəvi fəaliyyət sahələri, tarixi adlar, yer adları, yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsində meydana gəlmiş tarixi abidələr və s. göstərilir. Qeyd olunan istiqamətdən də qanunvericinin bu cür yanaşması müsbət qiymətləndirilə bilər. Göründüyü kimi, mədəni sərvətlərin mədəni irsin alt kateqoriyasına dair elmi istiqamət Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində əsas götürülmüşdür. Bu istiqamətdə mədəni irs daha geniş kateqoriya olmaqla özündə mədəni irs nümunələrini ehtiva edir, mədəni irs nümunələri isə mədəni sərvətlərin məcmusunu təşkil edir.

Verilmiş anlayışlar və izahları təhlil edərək mədəni irsə dair əsas elementlər və xüsusiyyətləri müəyyən edə bilərik. Mədəni irsə verilən anlayışlarda, tədqiqatlarda göstərilən yanaşmalarda ortaqlar mövqelər mövcuddur ki, bunlar onun əsas xüsusiyyətlərini aşkar etməyə imkan verir.

Mədəni irsin əsas xüsusiyyətləri

Hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, mədəni irsin ən zəruri əlamətlərindən biri onun çox mühüm tarixi əhəmiyyətə malik olmasıdır (28, s. 29). Mədəni irs qeyd edildiyi kimi, tarixin müxtəlif dövrlərinə aid olur və cəmiyyətin yaşayış tərzini haqqında təsəvvürləri, həmin keçmiş dövrlərdə baş vermiş sosial-iqtisadi və ya siyasi əhəmiyyətli hadisələri, habelə cəmiyyətin dini inanclarına dair təsəvvürləri aşkara çıxarmağa kömək edir. Ona görə də, tarixi əsərlərin formalaşdırılması və cəmiyyətin öz tarixi haqqında məlumatlılıq səviyyəsinin artırılması üçün mədəni irs nümunələri əvəzolunmaz rol oynayır.

Mədəni irsin digər bir əsas əlaməti onun bir çox aspektdən cəmiyyət üçün əhəmiyyətli olmasıdır. Yəni mədəni irsin hüquqi mühafizəsinin təmini bir çox istiqamətdən əhəmiyyət daşıyır. Özü-özlüyündə isə bir obyekt kimi onun müxtəlif hüquq münasibətləri kontekstində əhəmiyyətə malik olmasını deməyə əsas verir. Hüquq ədəbiyyatında bu barədə qeyd edilir ki, mədəni irs bir çox hallarda mədəni baxımdan daha çox əhəmiyyəti ilə fərqləndirilir, onun mülki hüquq münasibətləri baxımından da əhəmiyyəti o qədər qabardılmazdır (24, s. 7). Qeyd olunan fikirlə razılaşıraqlı hesab edirik ki, mədəni irs bir çox istiqamətlərdən hüquq münasibətlərinin obyekti kimi çıxış edir. Birincisi, mədəni irs obyektləri mədəniyyət göstəriciliyi baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. İkincisi, onun tarixi əhəmiyyəti vardır. Çünki o, cəmiyyətin yaradıcılıq məhsullarının günümüzədək gəlib çıxan miras nümunəsidir. Üçüncüsü, iqtisadi baxımından mədəni irs obyektləri maddi dəyərə malik olan varlıqlardır. Ona görə də bu obyektlərin iqtisadi əhəmiyyəti də xüsusilə seçilir. Dördüncüsü, mədəni irs turizm baxımından dövlətlərin əsas potensial varlığıdır. Mədəni irs ölkələrin turizm

potensialını artırır, turistlərin ölkəyə gəlişini stimullaşdırır, ölkəyə səfər edən şəxslərin sayını əhəmiyyətli həcmdə artırır. Odur ki, bu hüquq münasibətləri kontekstində də mədəni irsin hüquqi mühafizə edilməsi dövlətlərin əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Bu da onun əsas əlamətlərindən biri kimi xarakterizə edilə bilər.

Mədəni irsin əsas növlərindən biri kimi qəbul edilən qeyri-maddi mədəni irsin hüquqi mühafizəsi universal əhəmiyyətə malikdir. Odur ki, bu mədəni irs obyektlərinin hüquqi mühafizə mexanizmlərini təsbit edən bir çox həm beynəlxalq, həm də milli səviyyədə qəbul edilmiş normativ sənədlərə rast gəlinir. Qeyri-maddi mədəni irsin anlayışının təsbit edilməsi onun hüquqi mühafizəsi, xüsusilə də hərbi konfliktlər dövründə hüquqi mühafizə mexanizmlərinin təsbiti baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edilməlidir ki, bir çox hallarda hərbi konfliktlərin subyektləri qeyri-maddi mədəni irs obyektlərinə zərər yetirsələr də, onları məhv edib və ya saxtalaşdırmağa dair hərəkətlər icra etsələr də, həmin obyektin qeyri-maddi mədəni irs olub-olmaması barədə mübahisə yaratmaqla məsuliyyətdən boyun qaçırmağa çalışırlar. Bu isə həm beynəlxalq səviyyədə, həm də milli səviyyədə ictimai təhlükə təhdidini özündə ehtiva edir.

Mədəni irsin təsnifatı.

Beynəlxalq sənədlərin təhlilinin aparıldığı tədqiqatların birində qeyd edilir ki, nəticə olaraq mədəni irsin təsnifatını maddi və mədəni olmaqla iki yerə ayırmaq olar. Bu metodla növbəti mərhələlərdə maddi və mədəni irs nümunələri özü-özlüyündə iki alt kateqoriyaya ayrılır. Onlar isə mədəni irs nümunələrinin fiziki xüsusiyyəti ilə əlaqədar olub daşınar və daşınmaz olmaqla müxtəlif subkateqoriyalarda cəmləşir (16, s. 22-24). Qeyd olunan akademik yanaşma praktik olaraq uğurlu sayılmalıdır. Həqiqətən də maddi və qeyri-maddi mədəni irs nümunələri kimi təsnifləşdirmənin aparılması həm beynəlxalq müqavilələrin məzmununda, həm də milli qanunvericiliklərdə təsbit olunmuş hüquq normalarında da qeyd olunan istiqamətdə sərgilənmişdir. Bu cür təsnifləşdirmə müxtəlif səviyyəli normativ hüquqi sənədlərdə öz təsbitini tapmışdır.

Ədəbiyyatda qeyd edilir ki, mədəni irsin ötürdüyü dəyərin əhəmiyyətinə görə bir təsnifləşdirmə aparmaq mümkündür. Belə ki, bu cür kateqoriyalaşdırma həmçinin beynəlxalq normativ sənədlərin formalaşmasında da özünü büruzə vermişdir. Bu aspektdən milli, yerli, regional və dünya mədəni irsi fərqləndirilə bilər. Dünya mədəni irsinin əsas fərqi odur ki, həmin mədəni irs nümunələrinin daşıyıcısı olduğu irs bəşəriyyət üçün çox vacib olan universal əhəmiyyətli dəyərlərin ötürülməsini özündə ehtiva edir (17, s. 6955-6957). Qeyd edilən təsnifləşdirmə hüquq münasibətləri kontekstində yüksək qiymətləndirilməlidir. Doğrudur, bütün mədəni irs nümunələri mədəniyyətin mövcudluğu baxımından olduqca zəruri olsa da, onların bəziləri dünya və bəşəriyyətin misilsiz nümunələri hesab olunmaqla milli və region sərhədlərini aşır. Buna misal olaraq ilk insanların yaşadıkları yaşayış məskənləri, tarixi və memarlıq baxımından bəşəri əhəmiyyət kəsb edən tikililər və s. ola bilər. Bu kimi təsnifləşdirmənin aparılması isə hərbi konfliktlər dövründə vurulmuş ziyanın hesablanması, hüquqi məsuliyyətə cəlb etmə və s. baxımından olduqca vacib əhəmiyyətli bir hüquqi məsələ kimi çıxış edir.

UNESCO-nun nəşrlərindən birində qeyd edilir ki, qeyri-maddi mədəni irs özü biliklərin məcmusunu ehtiva edir. Belə biliklərin qeyri-maddi mədəni irs hesab olunması üçün isə nəsildən-nəslə ötürülmüş olması, adət-ənənə, xalqın əməyi ilə təşəkkül tapmış bacarıqlarla bağlı olması zəruri əlamətlər kimi göstərilir. Burada o da qeyd edilir ki, qeyri-maddi mədəni irs cəmiyyətin, etnik qrupun və ya xalqın milli kimliyi ilə əlaqəli olub, həmin milli özünü müəyyənləşdirmə məlumatlarının nəsildən-nəslə ötürülməsini də təmin edir (18, s. 4-5). Qeyri-maddi mədəni irsə dəqiq anlayış verilməsi olduqca əhəmiyyətlidir. Maddi mədəni irs öz fiziki xüsusiyyətlərinə görə daha çox hüquqi mühafizə edilmə rahatlığı ilə seçilə bilər. Lakin qeyri-maddi mədəni irs nümunələrinin hüquqi mühafizə rejimləri müəyyən mənada daha fərqli nəzərə çarpır.

Hüquq ədəbiyyatında o da qeyd edilir ki, beynəlxalq təşkilatlar səviyyəsində qeyri-maddi mədəni irsə müxtəlif cür anlayışların verilməsi, belə nümunələrin əhatə dairəsinin müəyyən edilməsi prosesində müxtəlif yanaşmalar göstərilməsinə rast gəlinir. BMT-nin ixtisaslaşmış

təşkilatları olan UNESCO və Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı öz funksiya və istiqamətlərinə uyğun olaraq qeyri-maddi mədəni irsi təsvir edirlər. Belə ki, UNESCO tərəfindən təsbit edilən anlayış və göstərilən yanaşma daha geniş konsepsiyalıdır. O cümlədən o da qeyd edilir ki, qeyri-maddi mədəni irs özündə ona aid nümunələri ehtiva edir. UNESCO daha geniş yanaşma sərgiləyərək dil, sosial mərasim və tədbir, ənənələr və s. kimi nümunələri qeyri-maddi mədəni irs kateqoriyasına aid etdiyi halda, ÜƏMT tərəfindən verilən anlayışda bu nümunələrin dairəsi ənənəvi bilik və xalq yaradıcılığı nümunələri olan folklorla məhdudlaşdırılır (5, s. 7). Göstərilənlərə əsasən onu qeyd etməyi zəruri hesab edirik ki, qeyri-maddi mədəni irsə dar və ya skeptik yanaşmanın sərgilənməsi mədəni irsin hüquqi mühafizəsinin təmin edilməsi baxımından çətinlik yarada bilər. Odur ki, milli qanunvericiliyin formalaşdırılması prosesində qeyd olunan kateqoriyada daha geniş aspektdən yanaşılması məqsədemüvafiqdir. Çünki qeyri-maddi mədəni irsə dar sahədən baxılaraq anlayışının hüquq normalarında təsbit edilməsi gələcəkdə hüquq pozan subyektlərin məsuliyyətdən yayınmaları və bunun üçün hüquqi əsas tapmaları üzrə hüquqi əsas yaratmalarına səbəb ola bilər.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2015-ci il 14 iyul tarixli 266 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında mədəni irs nümunələrinin qorunması, bərpası və istifadəsi Qaydası" mədəni irsə dair münasibətləri tənzimləyən normativ hüquqi aktlardan biri olmaqla mədəni irs obyektlərini təsbit edir və onun təsnifləşdirməsini həyata keçirir. Belə ki, əsərlər, muzeylər, sənət nümunələri və tarix-mədəniyyət qoruqları mədəni irs kateqoriyasına aid edilmişdir. Ümumilikdə isə mədəni irs nümunələri maddi və qeyri-maddi olaraq iki növə bölünmüşdür. Maddi mədəni irs nümunələrinin özü də təsnifləşdirilmişdir. Həmin mədəni irs nümunələri daşınar maddi irs nümunələri və daşınmaz maddi irs nümunələri olaraq iki qrupda cəmləşdirilmişdir (1). Məhz görüldüyü kimi, normativ hüquqi aktda nəzərdə tutulmuş mədəni irs dairəsi müəyyən mənada daha da genişləndirilə bilər. Bundan əlavə olaraq, o da qeyd edilməlidir ki, qeyd olunan hüquq normasının məzmunundan da görüldüyü kimi, mədəni irsin təsnifləşdirilməsinə dair əsas yanaşma Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmiş müvafiq qaydalarda da müşahidə olunur. Bu isə uğurlu adlandırılabilir. Amma o da qeyd edilməlidir ki, coğrafi məzmununa, aid olduğu mədəni dəyərlər kateqoriyasına və s. görə təsnifləşdirməyə müvafiq normativ aktda rast gəlinməmişdir. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, mədəni irsin müxtəlif aspektlərdən müxtəlif cür təsnifləşdirilməsinin aparılmasına ədəbiyyatda rast gəlinir. Bu cür təsnifləşdirmənin normayaratma prosesində nəzərə alınması hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsində meydana gələcək hüquqi boşluqların aradan qaldırılması, mübahisələrin dəqiq həlli üçün olduqca əhəmiyyətlidir.

Ədəbiyyatda qeyd edilir ki, mədəni irs zaman və məkan konsepsiyası daxilində qiymətləndirilməlidir. Onun əsas xüsusiyyətləri bu iki əsas konsepsiya daxilində təhlil edilməli və ona qiymət verilməlidir. Zaman konsepsiyası mədəni irsin tarixiliyini, məkan konsepsiyası isə onun aid olduğu cəmiyyət və dəyərlərlə bağlılığı özündə ehtiva edir (19, s. 5-6).

Göstərilən yanaşma mədəni irsin mahiyyətinin dərk edilməsi baxımından öz zəruriliyini bürüzə versə də, o cümlədən onun təsnifatının aparılması baxımından əhəmiyyətlidir. Çünki bəzi mədəni irs nümunələri öz əhəmiyyətinə görə bir xalqın dəyərlərini özündə ehtiva etməklə məhdudlaşarsa, bəzi mədəni irs obyektləri bir xalqa aid olmaqla universal dəyərləri özündə ehtiva etməyi ilə seçilir.

Həç təsadüfi deyil ki, UNESCO-nun Ümumdünya mədəni və təbii irsinin mühafizəsi haqqında Konvensiyasında dünya mədəni irsi adı altında hər hansı terminə anlayış verilməsə də, Konvensiyanın müddəalarında ifadə olunan hüquq normalarının məzmunundan milli mədəni irslə universal mədəni irs kateqoriyalarının fərqləndirildiyi başa düşülür.

Daha əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, milli qanunvericiliyimizdə mədəni irs termininə birbaşa olaraq anlayış verilməsi halına rast gəlinməsə də, mədəni irsin alt kateqoriyalarına anlayış verilməsinə rast gəlinir. "Mədəniyyət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda milli mədəni irs, sualtı mədəni irs, maddi və qeyri-maddi mədəni irs, daşınar və daşınmaz mədəni irs terminlərinə anlayış verilmişdir. Həmçinin qanunverici dünya mədəni irsi terminini müxtəlif müddələrdə istifadə etmişdir.

“Mədəniyyət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda milli mədəni irs üç element ilə əlaqələndirilir. Birincisi həmin mədəniyyət nümunəsinin Azərbaycan xalqına aid olması ilə bağlıdır. Milli mədəni irsin ikinci əsas əlaməti kimi onun ümumazərbaycan əhəmiyyəti daşması ilə əlaqələndirilir. Üçüncü əsas xüsusiyyəti kimi isə bu mədəniyyət nümunələrinin eyni zamanda universal dəyər daşmaları göstərilmişdir. Milli mədəni irsə verilmiş anlayışa tənqidi yanaşaraq qeyd etməyi zəruri hesab edirik ki, verilmiş anlayış bəzi hallarda mübahisələrin meydana çıxmasına səbəb ola bilər. Belə ki, elə bir milli mədəniyyət nümunələri ola bilər ki, onlar konkret xalqı identifikləşdirməyə imkan verən, ona məxsus dəyərləri ehtiva edə bilən xüsusiyyətlərə malik olsa da, universal bəşəri dəyərləri daşmaya bilər. Ona görə də milli mədəni irsə anlayış verildikən onun əsas əlamətlərindən biri kimi universal dəyərlərə malik olan xüsusiyyətinin göstərilməsi gələcəkdə milli mədəni irs obyektlərinin hüquqi mühafizəsinin təşkili üçün çətinliklərin yaranmasına və hüquq pozuntusu edən şəxslərin məsuliyyətdən yayınmasına səbəb ola bilər. Sualtı mədəni irs kateqoriyasının aydınlaşdırılmasına gəldikdə isə bu istiqamətdə müxtəlif yanaşmalar mövcud olduğunu qeyd etmək mümkündür.

UNESCO-nun nəşrlərinin birində qeyd edilir ki, sualtı mədəni irs və ya mədəni sərvətlərin dəyəri bir müddət bilinməsə də, bəşəriyyətin tarixi və insanların yaşayış tərzləri ilə bağlı bu obyektlər dünyaya daha çox töhfə verir. Qeyd edilir ki, dünyanın əksər quru hissələrinin su altında qalması su hövzələrinin altında qalan sivilizasiyaların izləri barədə dünyanı düşünməyə vadar edir (22). Qeyd olunan mövqe ilə razılaşıaraq hesab edirik ki, sualtı mədəni irs mədəni irsin bir kateqoriyası olub dövlətlər, cəmiyyətlər və beynəlxalq birlik üçün olduqca zəruri əhəmiyyət daşıyır.

Ona görə də, heç təsadüfi deyil ki, 2001-ci ildə bu istiqamətdə UNESCO çərçivəsində xüsusi konvensiya qəbul edilmişdir. Məhz həmin konvensiyada sualtı mədəni irsə hüquqi anlayış verilmişdir. Sualtı mədəni irsin mühafizəsi haqqında UNESCO Konvensiyasının 1-ci maddəsinə əsasən 100 illik dövr ərzində su altında tamamilə və ya qismən qalmış insanların mövcudluğuna dair faktları özündə ehtiva edən mədəni, tarixi, arxeoloji izlər sualtı mədəni irs hesab olunur. Həmin mədəni sərvətlərin adları da həmin maddədə sadalanmış, öz arxeoloji və təbii konteksti ilə birgə tikili, ərazi, insan qalığı, onların nəqliyyat vasitələri və onlara dair digər obyektlər, qədim tarixi digər maddi nümunələr sualtı mədəni irs obyektləri kimi təsbit edilmişdir. Dəniz dibində olan boru kəmərləri, kabellər və digər qurğular sualtı mədəni irs obyektləri kateqoriyasından kənarlaşdırılmışdır (15).

Qeyd edilməlidir ki, verilmiş anlayış uğurlu hesab edilə bilər. Xüsusən də sualtı mədəni irs hesab olunan və hesab olunmayan obyektlərin dairəsinin dəqiq müəyyən olunması bu kateqoriya mədəni irs nümunələrinin hüquqi mühafizəsinin təmin edilməsi üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir.

Eyni zamanda “Mədəniyyət haqqında” Qanunda sualtı mədəni irs nümunələrinə də anlayış verilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, sualtı mədəni irs dedikdə bəşəriyyətin izləri olan və tam şəkildə və ya müəyyən hissəsi suyun altında qalmış, habelə hazırda qalan mədəni obyektlər başa düşülür. Bunlara tarixi və arxeoloji əhəmiyyətli obyektlər aid edilə bilər (6). Konvensiya ilə məzmunca oxşar təsbit edilmiş bu anlayışda konvensiyadan fərqli olaraq 100 illik tarixi dövrü əhatə edən müddət ərzində su altında qalması əlaməti mövcud deyildir.

Buna baxmayaraq, onu da qeyd etməliyik ki, Qanunun tətbiqi ilə əlaqədar qəbul edilmiş normativ hüquqi akt olan “Azərbaycan Respublikasının ərazi sularında sualtı mədəni sərvətlərin sualtı mədəni irs nümunələrinə aid edilməsi Qaydası”nın və “Sualtı mədəni irs nümunələrindən istifadə Qaydası”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2016-cı il 3 fevral tarixli 27 nömrəli qərarında Konvensiya ilə eyni məzmunlu anlayış verilmiş, burada 100 illik tarixi dövr ərzində su altında qalmasına dair əsas əlamət burada təsbit olunmuşdur. Həmin Qərar ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının ərazi sularında sualtı mədəni sərvətlərin sualtı mədəni irs nümunələrinə aid edilməsi” Qaydasında 100 illik bir müddətdən daha çox vaxt su altında qalmış mədəni obyektlər sualtı mədəni irs kimi təsbit edilmişdir. Burada həmin mədəni sərvətlərə dair təsbit olunmuş digər əsas əlamət isə özünün təbii və arxeoloji mühitini qorumaqla

mövcud olması əlamətidir. Bu mədəni irs nümunələrinə müxtəlif qalıqlar, obyektlər, dəniz və hava nəqliyyat vasitələri, onlara dair digər qalıqlar və əşyalar, tikililər, qədimliyi ilə seçilən tarixi maddi obyektlər və s. aid edilmişdir (2). Milli qanunvericilikdə sualtı mədəni irsə verilmiş anlayış Konvensiyaya uyğun olaraq təsbit edilmişdir. Ümumi kontekstdən yanaşdıqda müəyyən düzəlişlər edilməsinə zərurət olsa da, təsbit olunmuş anlayışlar uğurlu hesab edilə bilər. Nazirlər Kabinetinin Qərarında da Konvensiyada olduğu kimi sualtı mədəni irs hesab olunmayan obyektlərin dairəsinin təsbit olunması bu sahədə hüquq münasibətlərinin dəqiq tənzimlənməsi baxımından olduqca əhəmiyyətli bir məsələdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2015-ci il 14 iyul tarixli 266 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında mədəni irs nümunələrinin qorunması, bərpası və istifadəsi Qaydası" <https://e-qanun.az/framework/30401> 03.08.2024
2. "Azərbaycan Respublikasının ərazi sularında sualtı mədəni sərvətlərin sualtı mədəni irs nümunələrinə aid edilməsi Qaydası"nın və "Sualtı mədəni irs nümunələrindən istifadə Qaydası"nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2016-cı il 3 fevral tarixli 27 nömrəli qərarı <https://e-qanun.az/framework/32075> 05.08.2024
3. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə, II cild. Bakı, "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, 2006, 792 səh.
4. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə, III cild. Bakı, "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, 2006, 672 səh.
5. İmanov K.S. Qeyri-maddi mədəni irs anlayışı və onun istifadəsi. Bakı, 2023, 34 s.
6. "Mədəniyyət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu - <https://e-qanun.az/framework/25303> 10.08.2024
7. "Silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin mühafizəsi haqqında" Beynəlxalq Konvensiyaya və Protokola Azərbaycan Respublikasının qoşulması barədə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 1993-cü il 21 aprel tarixli 574 nömrəli Qərarı <https://e-qanun.az/framework/8226> 01.08.2024
8. Süleymanlı M. Mədəni irs. Dərslük. Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2019, 424 səh.
9. YUNESKO-nun "Ümumdünya mədəni və təbii irsin qorunması haqqında" Konvensiyasına Azərbaycan Respublikasının qoşulması barədə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Qərarı <https://e-qanun.az/framework/8744> 10.08.2024
10. Çakırca, D. Savaşın savunmasız düşmanı-kültürel miras, Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, N 4, Vol. 6, s. 16-35 s.
11. Blake J. On Defining the Cultural Heritage, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 49, No. 1 (Jan., 2000), p. 61-85.
12. Cambridge Dictionary - <https://dictionary.cambridge.org/example/english/cultural-heritage> 31.07.2024
13. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, the Hague, 1954 <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict-regulations-execution-convention> 01.08.2024
14. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage 1972 <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/> 03.08.2024
15. Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000126065> 06.08.2024
16. Cosovic M., Amelio A., Junuz E. Classification Methods in Cultural Heritage, Proceedings of 1st International Workshop on Visual Pattern Extraction and Recognition for Cultural Heritage Understanding co-located with 15th Italian Research Conference on Digital Libraries (IRCDL 2019), 2019, p. 13-24.

16. Cosovic M., Amelio A., Junuz E. Classification Methods in Cultural Heritage, Proceedings of 1st International Workshop on Visual Pattern Extraction and Recognition for Cultural Heritage Understanding co-located with 15th Italian Research Conference on Digital Libraries (IRCDL 2019), 2019, p. 13-24.
17. Hua S. World Heritage Classification and Related Issues—A Case Study of the “Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage”, Procedia - Social and Behavioral Sciences, 2, 2010, p. 6954-6961.
18. Intangible Cultural Heritage, UNESCO, <https://ich.unesco.org/doc/src/01851-EN.pdf> 03.08.2024, 10 p.
19. Jokilehto J. Definition of cultural heritage references to documents in history, (Originally for ICCROM, 1990) Revised for CIF: 15 January 2005, 47 p.
20. Rouhi J. Definition of cultural heritage properties and their values by the past, Asian Journal of Science and Technology Vol. 08, Issue, 12, 2017, p.7109-7114.
21. Sonkoly G. Vahtikari T. Innovation in Cultural Heritage - For an integrated European Research Policy, European Union, 2018, 53 p.
22. The information kit on The UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage, https://irpmzcc2.org/upload/libreria/archivos/152883eng_202402151307.pdf 03.08.2024
23. Upadhyay N. and Rathee M. “Protection of Cultural Property under International Humanitarian Law: Emerging Trends”, Brazilian Journal of International Law, 2020. Vol. 17, N. 3, p. 390-411.
24. Ахметзянов А. Международно-правовая защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Казань, 2005, 24 с.
25. Копсергенова А.А. Культурное наследие: философские аспекты анализа. Дис. ... канд. филос. наук. Ставрополь, 2008, 184 с.
26. Мазенкова А. Культурное наследие как самоорганизующаяся система. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философических наук. Тюмень, 2009, 22 с.
27. Полякова М.А., Шулёпова Э.А. Вопросы охраны и использования памятников истории и культуры. Сборник научных трудов, Науч.-исслед. ин-т культуры, 1990, 141 с.
28. Чернядьева А.С. Нематериальное культурное наследие – живое наследие человечества. Океанский менеджмент №1 (19) 2023, с. 26-31.
29. Шуб М., Кособуцкая Н. Культурное наследие в свете современных гуманитарных подходов. Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств., 2017, № 41, Vol. 1, с. 33-40.

Leyla Hashimova
Baku State University, Faculty of Law, UNESCO Chair of Human
Rights and Information Law, PhD in Law
Concept, main features and types of cultural heritage
hashimova_leyla@hotmail.com

The article analyzes current issues such as the concept, main features and types of cultural heritage. In this case, extensive references are made to important international documents and a number of national legislative acts of the Republic of Azerbaijan. It is noted that providing a precise definition of cultural heritage can make a positive contribution to legal relations in this direction where the issues of cultural heritage protection occupy a special place by precisely defining the scope of this category of objects. Then, the importance of the classification of cultural heritage allows us to clarify the role of international and national legal regulation in their protection.

Keywords: cultural heritage, tangible cultural heritage, spiritual cultural heritage, intangible spiritual heritage, movable cultural heritage, underwater cultural heritage, world cultural heritage.

Лейла Гашимова

**Бакинский Государственный Университет, Юридический Факультет,
преподаватель Кафедры ЮНЕСКО по правам человека
и информационному праву, Доктор философии по праву
hashimova_leyla@hotmail.com**

Понятие культурных ценностей, особенности и виды

Опираясь на международные документы и практику, а также национальное законодательство и множество законодательных актов Азербайджанской Республики, статьи раскрываются понятия культурных ценностей, их особенности и виды. Отмечается, что предоставление точного определения культурного наследия может внести положительный вклад в правоотношения в этом направлении за счет точного определения объема данной категории объектов, в которой вопросы охраны культурного наследия занимают особое место. Также имеет важное значение классификация объектов культурного наследия, что позволит уточнить роль международного и национального правового регулирования в их охране.

Ключевые слова: культурное наследие, материальное культурное наследие, духовное культурное наследие, нематериальное духовное наследие, движимое культурное наследие, подводное культурное наследие, мировое культурное наследие.

Məqələnin redaksiyaya daxil olma tarixi: 03.06.2024

Çapa qəbul tarixi: 23.08.2024

Qeyd: Bülletəndə dərc edilən elmi məqalələrə Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi yanında Elmi-məsləhət şurasının aidiyyəti üzvləri tərəfindən baxılır.